

Šta je moć?

Moć je najvažniji proces u jednom društvu, zato što se društvo definiše preko vrednosti i institucija, a ono što je vrednovano i institucionalizovano definiše se odnosima moći.

Moć je relacioni kapacitet koji društvenom akteru omogućava da asimetrično utiče na odluke drugih društvenih aktera u skladu sa sopstvenom voljom, interesima i vrednostima. Moć se ispoljava sredstvima prinude (ili mogućnošću njihove primene), i/ili konstruisanjen značenja na osnovu diskursa kojima se društveni akteri rukovode u svojim aktivnostima. Odnosi moći uokvireni su dominacijom, koja predstavlja vrstu moći – ugrađene u institucije društva. Relacioni kapacitet moći uslovljen je, ali ne i determinisan, strukturnim kapacitetima dominacije. Institucije mogu učestvovati u odnosima moći koji se oslanjaju na njihovu dominaciju nad onima koji su im podređeni.

Ova definicija je dovoljno široka da obuhvati većinu oblika društvene moći, ali zahteva i pojedina uska određenja. Koncept *aktera* odnosi se na niz aktivnih subjekata: na pojedinačne aktere, kolektivne aktere, organizacije, institucije i mreže. Uopšte, sve organizacije, institucije i mreže izražavaju aktivnost aktera, čak i onda kada je ta aktivnost institucionalizovana ili organizovana nekim procesima iz prošlosti. *Relacioni kapacitet* znači da moć ne predstavlja osobinu već odnos. Ne može se apstrahovati od specifičnog odnosa koji postoji između onih koji su podređeni moći, onih koji je poseduju i onih koji su podređeni posedovanju moći u datom kontekstu. *Asimetrično* znači da dok je međusobni uticaj članova u nekom odnosu uvek recipročan, u odnosima moći uvek postoji viši stepen uticaja jednog aktera u odnosu na drugog. Pa ipak,

apsolutna moć ne postoji, odnosno ne postoji nulti stepen uticaja onih koji su podređeni moći na one koji su na poziciji moći. Uvek postoji mogućnost otpora koja odnos moći dovodi u pitanje. Štaviše, u svakom odnosu moći postoji određeni stepen saglasnosti i pristanka onih koji su toj moći podređeni. Kada otpor i odbijanje postanu znatno jači od saglasnosti i pristanka, odnosi moći se transformišu: menjaju se uslovi pod kojima taj odnos funkcioniše, moćni gube moć, i na kraju dolazi do institucionalnih ili strukturnih promena, u skladu sa promenom odnosa moći. U suprotnom, odnosi moći postaju ne-društveni odnosi. Naime, ako neki odnos moći može da se primeni oslanjanjem na strukturnu dominaciju koja se temelji na nasilju, da bi sačuvali dominantan položaj, oni koji zauzimaju poziciju moći moraju da unište relacione kapacitete aktera koji se opiru njihovoj kontroli, međutim na taj način ukidaju i sâm taj odnos. Čvrsto verujem u ideju da čisto nametanje sile nije društveni odnos zato što dovodi do poništavanja društvenog aktera nad kojim se dominira, tako da – uklanjanjem jednog od uslova za njegovo postojanje – odnos prestaje da postoji. Ipak, to jeste društvena aktivnost sa društvenim značenjem zato što se upotrebom sile zastrašuju preživeli subjekti, i to nametanjem dominacije slične ovoj, čime je moguće ponovo uspostavljanje odnosa moći nad dotičnim subjektima. Štaviše, čim se odnos moći ponovo uspostavi među višestrukim komponentama, složenost višeslojnog mehanizma dominacije ponovo počinje da funkcioniše, čineći nasilje jednim od faktora u širem krugu determinacije. Što je uloga konstrukcije značenja u ime specifičnih interesa i vrednosti u uspostavljanju moći u nekom odnosu veća, to je manja potreba za pribegavanjem nasilju (bilo ono legitimno ili ne). Ipak, institucionalizacija pribegavanja nasilju u državi i njenim institucijama stvara kontekst dominacije u kojem kulturna proizvodnja značenja može da pokaže svoju efikasnost.

Između dva glavna mehanizma formiranja moći postoje komplementarnost i uzajamna podrška koje je teorija moći do sada prepoznala: a to su nasilje i diskurs. I sâm Mišel Fuko počinje svoju knjigu *Nadzirati i kažnjavati* (Foucault, 1975) opisom mučenja Damijena, nakon čega nastavlja analizu konstrukcije disciplinskog diskursa koji sačinjava društvo u kojem „fabrike, škole, vojne kasarne i bolnice redom izgledaju kao zatvori“ (Foucault, 1975: 264). Ova međusobna komplementarnost izvora moći može se primetiti i kod Maksa Vebera: on definiše društve-

nu moć kao „izgleda da se u okviru jednog društvenog odnosa sprovede sopstvena volja uprkos otporu, bez obzira na to na čemu se zasnivaju ti izgledi“ (Weber, [1922] 1978: 53). On, na kraju, povezuje moć sa politikom, a politiku sa državom, „odnosom u kojem ljudi dominiraju jedni nad drugima, odnosu koji podržava legitimno nasilje (odnosno nasilje koje se smatra legitimnim). Ako država treba da se održi, onda oni nad kojima se dominira moraju da slušaju autoritet koji poseduju postojeće sile... suštinsko sredstvo kojim se politika služi je nasilje“ (Weber, [1919] 1946: 78, 121). Međutim, on takođe upozorava na to da postojeća država „čije herojsko doba mase ne percipiraju na isti taj način, ipak može igrati presudnu ulogu u stvaranju moćnog osećaja solidarnosti, uprkos čak i najsnažnijim unutrašnjim antagonizmima“ (Weber, [1919] 1946: 177).

Ovo je razlog zbog kojeg proces legitimacije, koji predstavlja suštinu Habermasove političke teorije, predstavlja ključ koji državi omogućava stabilizovanje primene dominacije (Habermas, 1976). Legitimacija se može sprovesti različitim procedurama među kojima, Habermasu najdraža, ustavna demokratija predstavlja samo jednu od mogućnosti. Budući da demokratija predstavlja skup procesa i procedura, tu se ne radi isključivo o politici. Štaviše, ako država interveniše u javnoj sferi u ime specifičnih interesa koji u njoj preovladavaju, to dovodi do krize legitimiteta zato što se ona prikazuje kao instrument dominacije, umesto da bude institucija koja predstavlja građane. Legitimitet se u velikoj meri oslanja na pristanak koji se postiže konstruisanjem zajedničkog značenja: na primer, verovanja u predstavničku demokratiju. Značenje se konstruiše u društvu komunikativnom aktivnošću. Kognitivna racionalizacija pruža osnovu za aktivnosti aktera. Na taj način, sposobnost civilnog društva da izgradi sadržaj državne aktivnosti preko javne sfere („mrežu za prenos informacija i gledišta“ [Habermas, 1996: 360]) osigurava demokratiju i, konačno, stvara uslove za legitimnu upotrebu moći: moći kao reprezentacije vrednosti i interesa građana koji se izražavaju javnom debatom. Tako se institucionalna stabilnost zasniva na sposobnosti da se artikulišu različiti interesi i vrednosti u okviru demokratskog procesa posredstvom komunikacionih mreža (Habermas, 1989).

Kada dođe do odvajanja između intervencionističke države i kritički nastrojenog civilnog društva, javna sfera se urušava, i na taj način potiskuje posredničku sferu koja se nalazi između administrativnog aparata i građana. Demokratska upotreba moći, u krajnjem smislu, zavisi

od kapaciteta institucija da značenje koje se generiše komunikativnom aktivnošću prebaci u funkcionalnu koordinaciju aktivnosti koju organizuje država u okviru principa ustavnog konsenzusa. Na taj način se *ustavom regulisani pristup sredstvima prinude i komunikativni resursi koji omogućuju zajedničku proizvodnju značenja međusobno dopunjuju u uspostavljanju odnosa moći.*

Zato je, po mom mišljenju, nekim od najuticajnijih teorija moći koje su ikada postavljene, uprkos međusobnim teoretskim i ideološkim razlikama, zajednička slična, višestruka analiza konstruisanja moći u jednom društvu:¹ *nasilje, pretnja da će se njemu pribeći, disciplinski diskursi, pretnja da će se pribeći disciplinovanju, institucionalizacija odnosa moći kao dominacije koja se iznova proizvodi, i proces legitimacije u okviru kojeg vrednosti i pravila prihvataju subjekti o kojima je reč, zajedno predstavljaju elemente koji su u međusobnoj interakciji u procesu proizvodnje i reprodukcije odnosa moći u društvenoj praksi i u raznim oblicima organizacije.*

Ovaj eklektični pogled na moć – koji će, nadam se, biti od koristi kao istraživački alat i tako prevazići nivo apstrakcije na kojem se sada nalazi – izražava dva uslova klasične distinkcije između *moći nad* i *moći da* koju je predložio Tolkot Parsons (Parsons, 1963), a kasnije ju je razvila nekolicina teoretičara (na primer, Gelerova [Goehler, 2000] razlika između tranzitivne moći [moći nad] i netranzitivne moći [moći da]). Ako pretpostavimo da se svaka društvena struktura zasniva na odnosima moći koji su sastavni deo institucija i organizacija (Lukes, 1974), za društvenog aktera koji želi da se priključi strategiji ostvarenja nekog cilja, posedovanje moći da utiče na društvene procese nužno podrazumeva intervenisanje unutar odnosa moći koji uokviruju sve društvene procese i uslovljavaju ostvarenje određenog cilja. Davanje moći društvenim akterima ne može da se odvoji od njihove moći u odnosu na druge društvene aktere, osim ako ne usvojimo naivnu predstavu harmonične i pomirljive ljudske zajednice, odnosno normativne utopije za koju je istorijska opservacija pokazala da je netačna (Tilly, 1990, 1993; Fernández-Armesto, 2000). Moć da se nešto uradi, nasuprot mišljenju Hane Arent (Arendt, 1958), *uvek* predstavlja moć da se uradi nešto pro-

¹ Gramšijeva analiza odnosa između države i civilnog društva u pogledu hegemonije bliska je ovoj formulaciji, iako je konceptualizovana iz drugačije teoretske perspektive i oslanja se na analizu klase (videti Gramsci, 1975).

tiv nekog drugog, odnosno protiv vrednosti i interesa tog „nekoga“, koje se strogo čuvaju u institucijama koje upravljaju društvenim životom i organizuju ga. Kako je to Majkl Man napisao u uvodu svoje istorijske studije izvora društvene moći, „u svom najopštijem smislu, moć predstavlja sposobnost da se teži i da se ostvaruju ciljevi ovladavanjem svojom okolinom“ (Mann, 1986: 6). Zatim, nakon osvrtnja na Parsonsovu distinkciju između distributivne i kolektivne moći, kaže:

U većini društvenih odnosa oba aspekta moći, distributivna i kolektivna, eksploativna i funkcionalna, deluju istovremeno i međusobno su isprepletane. Štaviše, odnos između te dve strane je dijalektički. U težnji ka ostvarenju ciljeva, ljudi stupaju na teren kooperativnih i kolektivnih međusobnih odnosa moći. A u okviru implementacije kolektivnih ciljeva uspostavljaju se društvene organizacije i podela rada... Onih nekoliko pojedinaca koji stoje na vrhu mogu da drže mase u podređenom položaju na dnu pod uslovom da je kontrola institucionalizovana u zakonu i normama društvene grupe u okviru koje i jedni i drugi deluju (Mann, 1986: 6–7).

Na taj način društva ne predstavljaju zajednice koje dele zajedničke vrednosti i interese. Ona predstavljaju kontradiktorne društvene strukture koje nastaju usled konflikata i pregovora između različitih i često međusobno suprotstavljenih društvenih aktera. Konflikati nikada ne prestaju, već samo na kratko slabe usled privremenih sporazuma i nestabilnih ugovora koji se transformišu u institucije dominacije onih društvenih aktera koji postižu prednost u borbi za moć, pa makar i po cenu da dopuste mogućnost da se višestruki interesi i vrednosti koje ostaju u podređenom položaju institucionalno predstave. Tako institucije države, kao i one koje su izvan nje, organizacije, institucije i diskursi koji uokviruju i upravljaju društvenim životom nikada ne predstavljaju izraz „društva“, višeznačne crne kutije čija interpretacija zavisi od perspektive društvenih aktera. U pitanju su kristalizovani odnosi moći, odnosno, „generalizovana sredstva“ (Parsons) koja akterima omogućavaju da primene moć *nad* ostalim društvenim akterima kako bi stekli moć *za* postizanje sopstvenih ciljeva.

Ovo nipošto nije novi teoretski pristup ovom pitanju. Nadovezuje se na Turenovu (Touraine, 1973) teoriju proizvodnje društva i Gidensovu (Giddens, 1984) teoriju strukturacije. Akteri proizvode institucije društva pod uslovima strukturnih pozicija koje zauzimaju, ali sa kapa-

citetima (koji su pre svega mentalni) da stupe u samo-proizvedenu, svrhovitu i smislenu društvenu akciju. Ovo je način na koji se struktura i akcija integrišu u okviru razumevanja društvene dinamike, a da se pritom ne prihvate, niti odbiju, udruženi redukcionizmi strukturalizma i subjektivizma. Ovakav pristup nije samo jasno vidljiva tačka ukrštanja relevantnih društvenih teorija već i nešto na šta ukazuju sama društvena istraživanja (Giddens, 1979; Mann, 1986, 1992; Melucci, 1989; Dalton, Kuechler, 1990; Bobbio, 1994; Calderon, 2003; Tilly, 2005; Sassen, 2006).

S druge strane, procesi strukturacije su višeslojni i multidimenzioni. Funkcionišu u različitim oblicima i na različitim nivoima društvene prakse: ekonomskom (proizvodnja, potrošnja, razmena), tehnološkom, ekološkom, kulturnom, političkom i vojnom. Takođe uključuju rodne odnose koji stvaraju transverzalu odnosa moći duž cele strukture. Ovi višeslojni procesi strukturiranja generišu specifične oblike vremena i prostora. Svaki nivo prakse i prostorno-vremenski oblik (re)produkuje, odnosno dovodi u pitanje, odnose moći na izvorištu institucija i diskursa. U ove odnose spadaju složene kombinacije različitih nivoa prakse i institucija: globalne, nacionalne, lokalne i individualne (Sassen, 2006). Zato se, ako je strukturisanje višestruko, analitički izazov sastoji u tome da se razume specifičnost odnosa moći na svakom od ovih nivoa, oblika i slojeva društvene prakse, kao i u njihovim strukturnim ishodišta (Haugaard, 1997). Zato se *moć ne nalazi u jednoj određenoj društvenoj sferi ili instituciji već se raspodeljuje duž celog domena ljudske akcije. Pa ipak, postoje koncentrisani izrazi odnosa moći u određenim društvenim oblicima koji u velikoj meri uslovljavaju i uokviruju upotrebu moći u društvu primenom dominacije. Moć je po svojoj prirodi relaciona, a dominacija institucionalna. Naročito važan oblik dominacije do sada, tokom cele istorije, bila je država, u svim svojim različitim manifestacijama* (Poulantzas, 1978; Mulgan, 2007). Međutim, države predstavljaju istorijske entitete (Tilly, 1974). Stoga količina njihove moći zavisi od ukupne društvene strukture u kojoj funkcionišu, i to je pitanje od presudne važnosti kada je reč o razumevanju odnosa između moći i države.

Ako pogledamo klasičnu veberovsku formulaciju, „moderna država se na kraju može definisati jedino opisom sredstva koje je specifično i usko vezano za nju, kao i za bilo koje drugo političko udruženje, a to je upotreba političke sile. *Svaka država počiva na sili*“ (Weber, [1919],

1946: 77; kurziv moj)). Budući da država može biti pozvana da ispolji moć u svakom domenu društvene prakse, ona je ujedno i krajnji garant mikromoći. Odnosno, onih moći koje se koriste daleko od političke sfere. Kada odnosi mikromoći stupe u sukob sa strukturama dominacije koja je sastavni deo države, dolazi ili do promene države, ili do ponovnog uspostavljanja dominacije institucionalnim sredstvima. Iako je ovde naglasak na sili, logika dominacije može biti i sastavni deo diskursa kao alternativni ili dopunski vid upotrebe moći. Pod diskursima se, po ugledu na fukoovsku tradiciju, podrazumeva kombinacija znanja i jezika. Međutim, ne postoji nikakva kontradiktornost između dominacije pomoću otvorene mogućnosti da se upotrebi sila i disciplinskih diskursa. Štaviše, Fukoova analiza dominacije pomoću disciplinskih diskursa koji stoje u osnovi institucija društva odnosi se uglavnom na državne ili paradržavne institucije: zatvore, vojne ustanove i ustanove za mentalno zdravlje. Logika koja se zasniva na državi takođe se može proširiti na disciplinska područja proizvodnje (fabrike) ili seksualnosti (heteroseksualne, patrijarhalne porodice; Foucault, 1976, 1984,b). Drugim rečima, disciplinski diskursi nalaze potporu u potencijalnoj upotrebi nasilja, a nasilje koje je državi na raspolaganju je racionalizovano, internalizovano i, na kraju krajeva, legitimizovano diskursima koji uokviruju/oblikuju ljudsku aktivnost (Clegg, 2000). Štaviše, institucije i para-institucije države (na primer, religijske institucije, univerziteti, školovane elite, a donekle i mediji) predstavljaju glavne izvore ovih diskursa. Da bi se osporili postojeći odnosi moći, kao neophodan korak ka ukidanju nasilja države, neophodno je proizvesti alternativne diskurse koji imaju potencijal da nadjačaju njen disciplinski diskurzivni kapacitet. Na taj način, dok se odnosi moći raspodeljuju unutar društvene strukture, država, iz istorijske perspektive, ostaje strateški primer primene moći različitim sredstavima. Ali sama država zavisi od velikog broja različitih izvora moći. Džef Malgan je razvio teoriju sposobnosti države da preuzme i primeni moć artikulacijom tri izvora moći: nasilja, novca i poverenja.

Ova tri izvora moći zajedno predstavljaju osnovu političke moći, suverenu vlast pomoću koje se nameću zakoni, izdaju naređenja i jedan narod i teritorija drže na okupu... Ona koncentriše silu pomoću vojske, koncentriše resurse preko ministarstva finansija, i koncentriše moć kojom oblikuje ljudski um, u novije vreme posredstvom velikih obrazovnih sistema i sistema komunikacija koji zajedno predstavljaju vezivni materijal savremenih

nacionalnih država... Najvažniji od ta tri izvora moći za održavanje suvereniteta jeste moć nad mislima koje stvaraju poverenje. Nasilje može da se koristi samo na negativan način; novac može da se koristi u samo dve dimenzije, može da se daje i da se uzima. Ali znanje i misli mogu da donose promene, pomeraju planine i da od moći koja je kratkog daha naprave trajnu moć (Mulgan, 2007: 27).

S druge strane, oblici postojanja države i njena sposobnost da postupa u skladu sa odnosima moći zavise od specifičnosti društvene strukture u okviru koje država deluje. Štaviše, sami pojmovi države i društva zavise od granica koje definišu njihovo postojanje u datom istorijskom kontekstu. Naš istorijski kontekst obeležen je savremenim procesima globalizacije i razvoja umreženog društva, a i jedan i drugi zasnivaju se na komunikacionim mrežama koje prerađuju znanje i misli kako bi stvorili i razorili poverenje, koje predstavlja presudni izvor moći.

Država i moć u eri globalizacije

Prema Veberovom mišljenju, sfera aktivnosti bilo koje države ograničena je na određenu teritoriju: „Danas moramo reći [suprotno različitim institucijama iz prošlosti koje su se zasnivale na sili] da država predstavlja ljudsku zajednicu koja (sa uspehom) održava monopol nad legitimnom upotrebom fizičke sile u okviru date teritorije. Imajmo na umu da i teritorija predstavlja jednu od karakteristika države.“ (Weber, [1919] 1946: 78). Ovde se ne radi nužno o nacionalnoj državi, ali je obično tako u njenoj modernoj manifestaciji: „Nacija predstavlja zajednicu zasnovanu na osećanjima koja se na adekvatan način manifestuju u okviru sopstvene države; stoga je nacija zajednica koja obično teži tome da stvori sopstvenu državu“ (Weber, [1922] 1978: 176). Dakle, nacije (kulturene zajednice) stvaraju države, i to čine tako što ostvaruju monopol nad nasiljem u okviru odgovarajuće teritorije. Artikulacija državne moći, kao i politike, događa se u društvu koje kao takvo definiše država. Reč je o implicitnoj pretpostavci koju daje većina analiza moći, a koje odnose moći razmatraju u okviru teritorijalno konstruisanih država ili

između više različitih država. Nacija, država i teritorija definišu granice društva.

Urhil Bek s razlogom kritikuje ovaj „metodološki nacionalizam“ zbog toga što je globalizacija redefinisala teritorijalne granice u okviru kojih se moć ispoljava:

Kada se dovede do svog logičnog zaključka, globalizacija govori da društvene nauke moraju iznova da se zasnuju na novim temeljima kao naučne discipline utemeljene u realnosti i kao discipline koje proučavaju transnacionalne fenomene – pojmovno, teoretski, metodološki i organizacijski gledano. U ovo spada i činjenica da postoji potreba da se bazični pojmovi „modernog društva“ – domaćinstvo, porodica, klasa, demokratija, dominacija, država, ekonomija, javna sfera, politika, i tako dalje – oslobode fiksacija metodološkog nacionalizma i da se redefinišu i ponovo konceptualizuju u kontekstu metodološkog kosmopolitizma (Beck, 2005: 50).

Dejvid Held je, počev od čuvenog članka iz 1991. godine, a i kasnije, serijom političkih i ekonomskih analiza globalizacije, pokazao kako klasičnoj teoriji moći koja je usredsređena na nacionalnu državu ili na subnacionalne strukture vlasti, u suštini nedostaje referentni okvir od trenutka kada su ključne komponente društvene strukture istovremeno postale lokalne i globalne, umesto lokalne ili nacionalne (Held, 1991, 2004; Held et al., 1999; Held, McGrew, 2007). Habermas (Habermas, 1998) uočava probleme koji su nastali dolaskom onoga što on naziva „postnacionalnom konstelacijom“ u okviru procesa demokratskog legitimiteta, budući da je ustav (kao definišuća institucija) nacionalan, a izvori moći se sve više konstruišu u nadnacionalnoj sferi. Bauman (Bauman, 1999) teorijski utemeljuje novo shvatanje politike u globalizovanom svetu. A Saskija Sassen (Sassen, 2006) ukazala je na transformaciju autoriteta i prava, a time i odnosa moći, evolucijom društvene strukture prema „globalnim skupinama“.

Da sumiramo: Ako odnosi moći postoje u specifičnim društvenim strukturama koje su konstituisane na osnovu prostorno-vremenskih formacija, a ove prostorno-vremenske formacije nisu više prvenstveno smeštene na nacionalnom nivou već su istovremeno globalne i lokalne, granice društva se menjaju, a takođe i referentni okvir odnosa moći koji prevazilaze nacionalni nivo (Fraser, 2007). Ovo ne znači da nacionalna država nestaje već da nacionalne granice odnosa moći predstavljaju

samo jednu od dimenzija u kojima deluju moć i kontramoc. Ova činjenica, konačno, utiče i na samu nacionalnu državu. Čak i u slučaju da ne izbledi potpuno kao specifični oblik društvene organizacije, menjaju joj se uloga, struktura i funkcije, postepeno evoluiraju prema novom obliku države: umrežene države, koju ću analizirati u tekstu koji sledi.

Kako onda, u ovom novom kontekstu, treba razumeti odnose moći koji nisu prvenstveno definisani teritorijalnim granicama koje uspostavlja država? Teoretska konstrukcija koju predlaže Majkl Man za razumevanje društvenih izvora moći pruža određene uvide u ovu temu, zato što on, na bazi istorijskog istraživanja kojim se bavi, konceptualizuje društva kao strukture sačinjene od „različitih društvenoprostornih mreža moći koje se međusobno preklapaju i jedna na drugu utiču“ (Mann, 1986: 1). Stoga umesto da se istražuju teritorijalne granice, treba identifikovati društvenoprostorne mreže moći (lokalne, nacionalne, globalne) koje, kada se međusobno preklape, čine strukturu društava. Dok je, s jedne strane, shvatanje svetske političke vlasti iz ugla pojedinačne države davalo jasne pokazatelje gde se nalaze granice društva i, u skladu sa tim, gde se nalaze centri moći u eri globalizacije, da upotrebimo Bekovu karakterizaciju, za razumevanje institucija moramo početi od mreža (Beck, 2005). Ili, da iskoristimo terminologiju Sassenove (Sassen, 2006), oblici skupina koji nisu ni globalni niti lokalni već pripadaju obema vrstama istovremeno, definišu specifični skup odnosa moći koji predstavljaju osnov svakog društva. Na kraju će tradicionalno shvatanje društva možda morati da se dovede u pitanje zato što svaka mreža (ekonomska, kulturna, politička, tehnološka, vojna, i tome slično) poseduje sopstvene prostorno-vremenske i organizacijske konfiguracije, zbog čega su njihove tačke preseka izložene neprestanim promenama. Društva kao nacionalna društva postaju segmentirana i neprestano menjaju oblik pod dejstvom dinamičnih mreža na svoje istorijski nasleđene društvene strukture. Kako bi to Majkl Man rekao, „društvo je mreža društvene interakcije na čijim granicama se nalazi određeni rascep u interakciji između nje i okoline. Društvo predstavlja celinu sa granicama“ (Mann, 1986: 13).

Štaviše, društvo bez granica je gotovo nemoguće zamisliti. Međutim, mreže nemaju fiksne granice; one su otvorene po obliku i višeznačne su, i njihovo širenje i skupljanje zavisi od kompatibilnosti ili od konkurencije između interesa i vrednosti koje su usađene u svaku mrežu i interesa i

vrednosti usađenih u mreže sa kojima one dolaze u dodir prilikom širenja. Gledano iz istorijske perspektive, država (nacionalna, ili bilo koja druga) možda je i mogla da funkcioniše kao čuvar mrežnih interakcija, i da pruža neki vid stabilnosti određenoj konfiguraciji međusobno preklapljenih mreža moći. Pa ipak, u uslovima višeslojne globalizacije, država postaje samo jedno čvorište (koliko god bilo važno) određene mreže, političke, institucionalne ili vojne mreže koja se preklapa sa ostalim značajnim mrežama u okviru konstruisanja društvene prakse. Na taj način društvena dinamika koja se formira oko mreža po svemu sudeći razara društvo kao stabilni vid društvene organizacije. Pa ipak, konstruktivniji pristup razumevanju procesa istorijske promene jeste konceptualizovanje novog oblika društva, umreženog društva, koje je sačinjeno od posebnih konfiguracija globalnih, nacionalnih i lokalnih mreža u multidimenzionalnom prostoru društvene interakcije. Želim da ponudim hipotezu koja glasi da relativno stabilne konfiguracije koje su sagrađene na ukrštanjima ovih mreža mogu da naprave granice koje mogu da redefinišu novo „društvo“, pod uslovom da se razume da su ove granice krajnje nestabilne zbog neprestanih promena u geometriji globalnih mreža koje čine strukturu društvenih praksi i organizacija. Da bih proverio ovu hipotezu, moram da prođem kroz teoriju mreže, a zatim moram da uvedem specifičnosti umreženog društva kao posebne vrste društvene strukture. Jedino tako je moguće redefinisati odnose moći u uslovima globalnog umreženog društva.

Mreže

Mreža predstavlja skup međusobno povezanih čvorišta. Čvorišta mogu imati različiti nivo važnosti u mreži, i zato se u nekim verzijama teorije mreža čvorišta koja su posebno važna nazivaju „centri“. S druge strane, svaka komponenta određene mreže (uključujući i „centre“) predstavlja čvorište i njena funkcija i značenje zavise od programa mreže i od njene interakcije sa ostalim čvorištima te iste mreže. Čvorišta povećavaju svoju važnost u celokupnoj mreži time što apsorbuju informacije od većeg značaja i obrađuju ih na efikasniji način. Relativni značaj čvorišta